

Klió 2010/1.

19. évfolyam

ÓKOR

Thracia és a Fekete-tenger nyugati partján fekvő városok

A Philipp von Zabern Verlag számos kiadványa foglalkozik tudományos ismeretterjesztéssel. Nincs ez másként *Rumen Ivanov és Gerda von Bülow: Thracia, eine römische Provinz auf der Balkanhalbinsel*, valamint *Manfred Oppermann: Thraker, Griechen und Römer an der Westküste des Schwarzen Meeres* című könyve esetében sem, mely művek inkább az érdeklődő nagyközönséget (nem utolsó sorban a térségbe utazó német turistákat), mintsem a tudományos életet célozzák meg. Ezt az ismeretterjesztő koncepciót szolgálja a bőséges és rendkívül látványos képanyagon, az áttekinthető szerkezeten és a szakszerű, de mégis olvasmányos szövegeken túl a jegyzetanyag szinte teljes hiánya is; az oldalakat nem terhelik lábjegyzetek, némi minimális jegyzetapparátus a kötetek végén található. A bibliográfia mindkét esetben főképp a német nyelvű munkákra fókuszál, bár néhány fontosabb művet az angol, francia, román, bolgár és görög szakirodalomból is megemlít.

A két kötet koncepciója között azonban az egyezések mellett komoly különbségek is észrevehetők. Oppermann műve sokkal tágabb időintervallumot fog át, hiszen a térségbe irányuló görög kolonizáció kezdeteitől (i. e. VII–VI. század) az avarok balkáni hadjárataig, a szláv törzsek és a protobolgárok megtelepedéséig (i. sz. VI–VII. század) több mint ezer éven keresztül követi végig a román és bolgár partvidéken található ókori városok történetét. Mindeközben az egyes települések bemutatásánál külön hangsúlyt fektet a régészeti leletekre, kiváltképpen a múzeumokban őrzött, kiállított tárgyi emlékek közül néhány érdekesebb darab ismertetésére. Ivanov és Bülow ezzel szemben csak érintőlegesen tárgyalják Thracia római hódítás előtti történetét, művükben a legtöbb figyelmet a római igazgatás kiépülése (i. sz. 45 után) és a szláv, valamint a protobolgár törzsek letelepedése (i. sz. VI–VII. század) közötti bő fél évezred kapja. A szerzők az itteni városok és a legérdekesebb régészeti leletek bemutatása mellett a tartomány életének minél színesebb, átfogóbb leírására törekednek, ugyanúgy külön fejezetet szentelnek pl. a közigazgatási rendszernek, a gazdaság és a társadalom jellegzetességeinek, a vallási viszonyoknak vagy az úthálózatnak, ahogy részletes ismertetést kapunk a terület városainak vízellátásáról, a jelentősebb középületekről, a késő császárkori/kora bizánci erődtételekről és a korai keresztény templomokról is.

Oppermann a Fekete-tenger nyugati partján fekvő városok történetének ábrázolása során alapvetően a kronológiai rendet követi: öt nagy fejezetet (*a kolonizáció időszaka, az i. e. V. századtól a makedón hódításig tartó korszak, a hellenisztikus kor a római uralom kezdetéig, a principatus időszaka, a késő antikvitás*) alakít ki, melyeken belül először általánosan ismerteti a térség főbb eseményeit, jellegzetességeit a vizsgált korszakban, majd egyenként sorra veszi és részletesen bemutatja az egyes központokat. Ennek során rendszerint külön figyelmet fordít a templomokra és a nekropolisok leletanyagára, a szobrokra, sírsztélékre és a kerámiákra, de mindemellett a települések környékének, territoriumának régészeti maradványait sem hagyja említés nélkül.

Az itteni görög kolonizációban Milétos vezetésével a ión városok játszották a főszerepet: tevékenységük eredményeként az i. e. VII. század közepétől a jól védhető félszigeteken, partközeli szigeteken gyarmatvárosok (Histria, Apollónia, Odéssos) és kifejlett polis-struktúrával nem rendelkező kereskedelmi lerakatok és támaszpontok (pl. Tomis, Antheia, Orgamé, Dionysopolis, Bizoné) sora létesült. Az utóbbiak közül néhány (pl. Tomis, Dionysopolis) a hellenisztikus korban aztán fontos központtá fejlődött, míg mások soha sem tettek szert igazi jelentősségre. A ión települések mellett két dór polis is volt a térségben, Mesambria és Kallatis, ezen városok alapítása azonban csak jóval később, az i. e. VI. század vége felé történhetett.

Mindezen kikötők közül a gyarmatosítás korszakában Histria és Apollónia játszották a legnagyobb szerepet, amit aztán az i. e. V–IV. században is sikerült megtartaniuk. Jóllehet kevéssel i. e. 490 után Histria áldozatul esett egy (feltehetően szkíta) támadásnak, de hamar visszanyerte korábbi jóllétét, Apollónia pedig éppen a klasszikus korban élte át legnagyobb fellendülését. Az Apollón szentélyéről híres város gazdagságát és kiterjedt kapcsolatait jól mutatja, hogy az Athénhoz kötődő jó nevű szobrásznak, Kalamisnak adtak megbízást egy több mint 13 méteres Apollón-szobor elkészítésére, ami aztán az elkövetkező évszázadokban a város jelképének számított – míg a római hódítás után hadizsákmányként a Capitoliumra nem került.

A partvidék polisai – kereskedelmi szerepüknek megfelelően – hamar bekapcsolódtak a pénzforgalomba is: az i. e. VI. század végétől súlyra mért, öntött bronz nyílhegyeket használtak értékmérőként, az i. e. V. század folyamán pedig a bronz- és ezüstpénzek előállítását is megkezdődött. A későbbiekben a legtöbb helyen a hellenisztikus birodalmak éremtermelésének hatása alatt folytatódott a pénzverés, miközben az itteni verdék gyakran nem csupán a nekik otthont adó városoknak, hanem a szárazföldi hátszög törzsei, uralkodói számára is dolgoztak (míg az i. e. II–I. században a legtöbb műhely beszüntette az éremkibocsátást).

A térség városai sem a balkáni hátszög politikai viszonyaitól, sem pedig a görög világ eseményeitől nem tudták függetleníteni magukat: az i. e. V–IV. században az itteni polisok többsége – hol lazábban, hol szorosabban – az odrysi thrák birodalom érdekszférájába tartozott, de egyidejűleg a dél-szláv szövetséget vezető Athén befolyására is tekintettel kellett lenniük. I. e. 340 környékén pedig a makedón II. Philippos terjesztette ki uralmát a partvidékre, mely terület aztán a hellenisztikus korban is ismételtelen felkeltette a hódítók (Lysimachos, a kelták, különböző thrák törzsek, szkíta fejedelmek, III. Antiochos, a bastarnák vagy éppen más görög polisok) érdeklődését. A kikötővárosok többségét ugyan erős falak oltalmazták, de ezek sem jelentettek tökéletes védelmet.

A hellenisztikus korszak legfontosabb központjai Kallatis és Mesambria voltak, de ez az időszak hozta el Tomis és Dionysopolis polis-struktúrájának végleges kialakulását is. Histria és Apollónia továbbra is jelentős szerepet játszott a térség életében, de korábbi vezető szerepüket fokozatosan elvesztették: Apollóniát különösen M. Terentius Varro Lucullus csapatainak az i. e. 70-es évek végén bekövetkező támadása érintette súlyosan, miközben Histria az i. e. I. század közepén ismételen dák támadásoktól szenvedett.

A partvidék városainak életébe a római hódítás hozott (viszonylagos) nyugalmat és stabilitást. A térség végleges igazgatási struktúrája viszont csak fokozatosan formálódott ki: az i. sz. I. század közepéig a déli központok egy thrák kliens-királysághoz tartoztak, miközben az északiakat közvetlenül egy római praefectus irányította. Thracia területét aztán Claudius alatt alakították provinciává, a Duna-vidék közigazgatását pedig Domitianus szervezte át, így az i. sz. I. század végétől Mesambria és a tőle északra fekvő polisok Moesia inferiorhoz, míg a déli kikötők Thraciához tartoztak.

A principatus a legtöbb itteni város számára a gazdasági prosperálás és a nyugodt jólét időszakát jelentette, ami gyakran magával hozta a lokális pénzverés ismételt megjelenését is. Északon a fontos közigazgatási központnak számító Tomis kapta ekkortájt a legjelentősebb szerepet, de Histria is látványos fejlődésen ment át, amit az időnkénti barbár betörések sem tudtak megakasztani. Kallatis, Dionysopolis, Odéssos és Mesambria szintén töretlenül fejlődött, míg délen Apollónia fokozatosan háttérbe szorult a rohamosan gyarapodó Anchialos és az újonnan alapított colonia, Deultum mellett.

A virágkornak az i. sz. III. század közepének gót támadásai vetettek véget, melyeket a tetrarchia és a Constantinus-dinasztia alatt ugyan egy kisebb fellendülés követett, de az i. sz. IV. század végének újabb gót pusztításait és a következő század első felének ismétlődő hun offenzíváit teljesen már soha sem tudták kiheverni az itteni városok. Anastasius és Iustinianus uralkodása ugyan még egy átmeneti konszolidációt hozott, azonban az i. sz. VI. század vége és a rákövetkező évszázad az avar, szláv és protobolgár támadásokkal a térség feletti bizánci uralom teljes összeomlását eredményezte.

Az átmeneti békés periódusokban persze ekkor is jelentős építkezések (monumentális keresztény templomok létesítése mellett főleg erődtítési munkálatok) zajlottak – sőt a ma leginkább szembevető épületmaradványok épp' ebből a korszakból maradtak ránk –, de az ismétlődő pusztítások az i. sz. VII. századra így is Histria elnéptelenedéséhez vezettek, s a Scythia Minor tartomány központját képező Tomis is ugyanúgy elveszítette jelentőségét és elszegényedett, mint Kallatis vagy Odéssos. A déli városok, Mesambria (melyet most már általában Mesembriaként említenek a források), Anchialos és a nevét Sozopolisra változtató Apollónia ugyan továbbra is bizánci kézen maradtak, de az évszázadokon átnyúló harcokban szintén súlyos károkat szenvedtek.

Jóllehet a pusztulás, az elszegényedés nem volt végleges, a kedvező földrajzi környezetben lévő települések jó része később újjáépült, azonban ezután arculatuk, jellegük döntően megváltozott — az i. sz. VII. század után már vitathatatlanul a középkor következik.

Ivanov és Bülow némileg más koncepciót követve tekinti át a római kori Thracia jellemzőit. Először röviden összefoglalják a térség római hódítás előtti történetét, majd a továbbiakban a terület principatus alatti és (némileg szűkebb terjedelemben) dominatus korabeli, valamint kora-bizánci fejlődésével, viszonyaival foglalkoznak.

A thrák törzsek az i. e. II. század elejétől kerültek Róma látókörébe. Az elkövetkező másfélszáz évben aztán hol a thrákok vezettek rablóportyákat Macedonia provincia ellen, hol pedig a római hadvezérek vonultak be Thraciába, miközben a Balkán-félszigeten egyre erőteljesebben érvényesült a római befolyás (mely folyamat a lokális éremverésben, pénzhasználatban érvényesülő, egyre növekvő római hatás alapján is jól követhető). Az i. e. I. század politikai viharai sem kerültek el ezt a régiót, majd a principatus első évtizedeiben I. Rhoimétalkés és utódai vezetésével egy Rómának alárendelt kliens-királyság fogta össze a Haemus (a Balkán-hegység) és a Hebrus (a Marica) vidékét, amit azután III. Rhoimétalkés i. sz. 45-ben bekövetkező halálát követően közvetlen római igazgatás alá vontak, s így létrehozták Thracia provinciát.

Az új provincia keleti és déli határát a tengerpart alkotta (Byzantion és néhány égei-tengeri sziget közigazgatási hovatartozása idővel változott), délnyugaton Macedonia, nyugatról és északról pedig Moesia határolta. A legtöbb változáson a Moesiával (később Moesia inferiorral) közös északi határvonal esett át az idők folyamán: az i. sz. 130-as években Montana térsége, i. sz. 190 táján pedig Nicopolis ad Istrum és Marcianopolis territoriuma is Moesia inferiorhoz került, miközben Mesambria városát legkésőbb i. sz. 201-re Thraciához csatolták — ezután a két provincia határa alapvetően a Balkán-hegység vonalát követte.

A provincia élén eleinte egy lovagrendű procurator, majd később egy császári legatus állt, aki székhelyét Perinthosban, a Márvány-tenger eme fontos flottatámaszpontján alakította ki. A közigazgatás alapegységét eleinte a törzsi hagyományokhoz kötődő mintegy 50 stratégia alkotta, ezek száma azonban az i. sz. I. században folyamatosan csökkent, Hadrianus korától kezdve pedig a városok és a hozzájuk tartozó territoriumok (valamint a császári birtokok) vették át a szerepüket az igazgatásban. Thracia ugyan semmiképpen sem sorolható az imperium Romanum leginkább urbanizált tartományai közé, de így is több fontos város található a területen. Ezek egy része a tengerparti régiókba koncentráldott: a Fekete-tenger partvidékén található városokon (Apollónia, Anchialos, Deultum és Mesambria) kívül az Égei-tenger partján feküdt Ainos, Maróneia és Abdéra, a Márvány-tenger térségéből pedig Séstos, Perinthos, Aprí, Selymbria és (a csak időlegesen a provinciához tartozó) Byzantion emelhető ki. Más városok viszont a szárazföld belsejében helyezkedtek el: a Hebrus völgyében feküdt Traianopolis, Plótinopolis, Hadrianopolis és Philippopolis, nyugaton Serdica, Pautalia és Nicopolis ad Nestrum, az északi területeken Nicopolis ad Istrum és Marcianopolis; a Haemus lábánál pedig Augusta Traianát és az i. sz. III. század végén alapított Diocletianopolist érdemes kiemelni.

Mindezen városok nagysága és fejlettsége jelentősen eltért egymástól, többségük azonban — a római urbanizáció általános jellemzőinek megfelelően — jól kiépített vízellátással, szabályos utcaszerkezettel és monumentális középületekkel (templomok, curia, forum, amphitheatrum, színház) rendelkezett. Az i. sz. II. század első felétől az i. sz. III. század elejéig/közepéig terjedő időszakban pedig mintegy másfél tucat település esetében a lokális pénzverés is adatolható.

Thracia fontos szárazföldi és vízi útvonalak találkozásánál feküdt: nem csak az Itáliát a birodalom keleti területeivel összekötő via Egnatia vezetett keresztül rajta, hanem a Hebrus mentén Közép-Európa felé vezető hadi út is, továbbá a Haemus hágóin is több jelentős észak-déli útvonal haladt át. A tartomány tengerpartjain (különösen a Márvány-tenger vidékén) pedig nagy forgalmú kikötővárosok sorakoztak. Mindezek ellenére a gazdasági életre döntően a mezőgazdaság és a bányászat nyomta

rá a bélyegét, az itteni élelmiszerek és nyersanyagok igen keresettek voltak, miközben a kézműves termékek inkább csak a helyi igényeket tudták kielégíteni.

A társadalmi viszonyokra és a szellemi életre a principatus évszázadaiban az őshonos elemek fokozatos romanizációja jellemző, amit pl. a veterán-telepítések is hatékonyan elősegítettek. Egyes helyi hagyományok (így a „thrák lovashérosz” tisztelete) azonban szívósan továbbéltek, s a latinnak a görög nyelv és kultúra itteni primátusát sem sikerült soha megingatnia, a Severusok korától kezdve pedig a lakosság soraiban keleti elemek is egyre nagyobb számban tűntek fel.

Mindezekben a késő császárkor alatt jelentős változások következtek be. Átalakult az igazgatási szerkezet, így az egykori Thracia területén immár öt új provincia osztozott – ezek székhelyeikkel: Europa (Eudoxiopolis, az egykori Selymbria), Rhodopa (Ainos), Haemimontus (Hadrianopolis), Thracia (Philippopolis) és Dacia mediterranea (Serdica). Az első négy Thracia, az ötödik viszont Dacia dioecesishez tartozott.

A gazdasági és a társadalmi viszonyok átalakulása és az i. sz. IV–V. századtól érzékelhető fokozatos barbarizálódás mellett a tartomány katonai jelentősége is megnövekedett. A principatus idején Thraciában nem állomásozott számottevő katonai erő – mivel nem volt határprovincia, a rend fenntartásához néhány auxiliáris alakulat is elegendőnek bizonyult. Az i. sz. II. század végétől azonban a városok egyre komolyabb erődtímenyeket kaptak, a késő császárkorra pedig sok város falai között immár komoly helyőrség is állomásozott (Constantinopolis fővárossá válásával Thracia a birodalom egyik katonailag legfontosabb területévé vált, amely az évszázadok során ismételt gót, hun, avar, szláv és protobolgár támadásoknak volt kitéve).

A szellemi életben a kereszténység elterjedése hozott mélyreható változásokat, amelyekről az itteni templomok, monumentális basilicák romjai alapján is könnyen fogalmat alkothatunk.

Az i. sz. VII. századtól azonban a térség az évszázados bolgár-bizánci háborúk színterévé vált, a szláv betelepüléssel pedig a vidék etnikai arculata is gyökeresen átalakult. Mindennek eredményeképpen lassan kiformálódott a Balkán-félsziget középkorból ismert képe.

Áttekintve a két kötetet megállapíthatjuk, hogy egyrészt hasznos bevezetést adnak a Fekete-tenger nyugati partján található kikötővárosok és az ezen városok hátszágát adó thraciai területek ókori viszonyainak, történelmének és fejlődésének megismeréséhez, másrészt pedig közérthető stílusukkal, változatos képanyagukkal és a képekhez tartozó szemléletes leírásaikkal alkalmasak egy szélesebb, érdeklődő olvasóközönség megszólítására is. Így tehát messzemenően megfelelnek a tudományos ismeretterjesztés nehéz feladata által támasztott kívánalmaknak.

Manfred Oppermann: Thraker, Griechen und Römer an der Westküste des Schwarzen Meeres. (Thrákok, görögök és rómaiak a Fekete-tenger nyugati partvidékén.) Sonderbände der Antiken Welt, Philipp von Zabern Verlag, Mainz am Rhein, 2007, 121 oldal, 84 kép.

Rumen Ivanov–Gerda von Bülow: Thracia, eine römische Provinz auf der Balkanhalbinsel. (Thracia, egy római provincia a Balkán-félszigeten.) Sonderbände der Antiken Welt, Philipp von Zabern Verlag, Mainz am Rhein, 2008, 118 oldal, 93 kép.

Barna Ferenc